

AZ UTAZÁS, A HÁLÓZATOSODÁS ÉS AZ AKADÁLYMENTESSÉG KONTEXTUSAI AZ ÉLETFILOZÓFIA, ILLETVE A BUDDHISTA BÖLCSELET TÜKRÉBEN

¹ Farkas Jácint – ² Raffay Zoltán

¹ Budapesti Gazdasági Egyetem Pénzügyi és Számviteli Kar Menedzsment Tanszék
Budapesti Corvinus Egyetem Corvinus Institute for Advanced Studies, tudományos
munkatárs

Eötvös Lóránd Kutatási Hálózat – Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont
Földrajztudományi Intézet, tudományos munkatárs; farkas.jacint@csfk.mta.hu

² Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Marketing és Turizmus Intézet,
habilitált egyetemi docens; raffayz@tk.pte.hu

DOI: 10.15170/TVT.2022.07.02.06.

Absztrakt

A hálózatokról való gondolkodás, illetőleg a hálózatokban történő emberi tevékenység értelmezésének modern kori tudománya közel egy idősebb a turizmus tudományával, vagy ahogyan a későbbiekben a tanulmány nevezi, az utazás tudományával.

A hálózatossodásra úgy tekintünk, mint a létezés alapstruktúráját meghatározó – bár állandóan alakuló és változó – szerveződési modellre, hasonlóan a fogyatékos és az akadálymentesség³ általunk javasolt értelmezéséhez. Az akadálymentesítő ember alkalmazkodási képességeinek hiányait a hálózatokba szerveződés részben kitöltheti, azonban ez sem tudja mentesíteni az *egzisztenciálisan fogyatékos*⁴ mivoltától.

Barabási Albert-László *Behálózza* című könyvében részletesen elemzi az emberi élet valamennyi területét átszövő és szinte organikusan fejlődő hálózatok kialakulásának és működésének struktúráit. Az írásmű publikálása óta számtalan értekezés jelent meg a témában, maga a szerző is mélyítette és tovább értelmezte a saját és kutatócsoportja állításait és eredményeit, és a tudomány szinte valamennyi területére (így az utazás tudományára is) integrálhatónak tartja a hálózatossodás paradigmáit. Ám a filozófia, kiváltképp az életfilozófia (egzisztenciálfilozófia) és a buddhista bölcselet világára vonatkozó megállapítások legfeljebb indirekt módon lelhetőek föl a kapcsolódó szakirodalomban és a kutatásokban.

Kulcsszavak: hálózatok, akadálymentesség, egzisztenciálfilozófia, utazás

³ Álláspontunk szerint az ember alaptulajdonságainak egyike akadálymentességi mivolta, hasonlóan a gondolkodó ember tulajdonságához. Az akadálymentesítést úgy értelmezzük, mint az akadálymentességtől jelentősen eltérő, annak technológiai jellegű manifesztációját. Ez a tevékenység szinte egyeduralmukodóvá vált napjainkban, alapvetően üzleti és vagy társadalmi célokat szolgál, az emberi szellem organizáló fényétől mentes rideg „ipari jellegű” tevékenység (KROPOTKIN 1908, HEGEL 1991, HEIDEGGER 2006, MAROSÁN 2004, JASPERS 2008).

⁴ Az emberi létélményből fakadó fogyatékoság mindannyiunkra jellemző. Ebből következőleg semminemű külső entitás, állapot stb. „tökéletességének” a feltételezése nem áll mögötte. Tehát a látás, hallás, mozgás, mentális etc., általunk funkcionális fogyatékoságoknak nevezett, hiatusoktól elválasztva értelmezendő (FARKAS 2020, 2021).

CONTEXTS OF TRAVELLING, NETWORKING AND ACCESSIBILITY IN THE LIGHT OF LIFE PHILOSOPHY AND BUDDHIST PHILOSOPHY

Abstract

The modern science of thinking in networks and the interpretation of human activities made in networks is almost as old as the science of tourism, or as called in the paper: travel science.

Networking is taken here as an organisational model defining the basic structure of existence, similarly to the interpretation of disability and accessibility by the authors. *Man providing accessibility* can partially compensate his adaptation deficiencies by organising into networks, but this does not exempt him from his *existential disability*.

Albert-László Barabási in his book called *Linked: The New Science of Networks* gives a detailed analysis of the birth and operation of networks that infiltrate all areas of human life and are almost organically growing. Since the publication of this book, several essays have appeared in the topic, and the author himself has deepened and further contemplated the statements of his own and his research team, considering the paradigm of networking suitable for integration with almost all fields of science (including travel science). However, statements concerning philosophy, especially existential (life) philosophy, can only be seen indirect ways in the related literature and researches.

Keywords: networks, accessibility, existential philosophy, travel

1. Bevezetés: egy speciális módszertani keret

Jelen tanulmány arra tesz rövid kísérletet, hogy a hálózatok, illetve együttműködések életfilozófiai és buddhista bölcséleti értelmezési kereteit, s azok utazástudományi és nem utolsósorban akadálymentességi kapcsolódási csomópontjait nagy vonalakban ábrázolja.

Ezt a törekvést úgy kívánja megvalósítani, hogy feladja a gondolatmenetek megszokott lineáris vonalvezetését, mely a jelenkor tudományos és filozófiai jellegű tanulmányainak nagyobb részét jellemzi. A bölcséleti „kutatásmódszertana” tehát filozófikus jellegű, ami utal a meglévő ismeretek felhasználására, azok új kontextusba helyezésére és új kapcsolódási pontok létrejöttére. Ráirányítja a figyelmet továbbá a gondolkodás és ezzel szoros összefüggésben a fogalmak újraértelmezésére, az alkotás folyamatjellegére, és mindezek újra- és újrafelfedezésére is. Ezért úgy tekint az idézett filozófusok, gondolkodók szövegeire, mint olyan gondolatokra, melyek a diskurzus által válnak élővé. Így a citált és „megszólított” bölcselők neveinek nagybetűvel írása a jelzős szerkezetekben erre dialógus formára történő utalásként van jelen a szövegben (FARKAS 2020).

Ezzel egyrészt utal és hagyatkozik a hálózatok nem egy központra épülő DELEUZE-i (2010) bölcséleti „modelljére”, továbbá a Gadamer-i hermeneutika alapvető célkitűzésére, ami az olvasott szövegek esetében azok „életre keltését”, alkalmazását jelenti elsősorban (GADAMER 2003). Utóbbi a szerzővel folytatott intellektuális dialógus által tud megvalósulni a német bölcselő értelmezése és gyakorlata szerint. Vagyis Gadamer nem a szövegek didaktikus feldolgozására helyezi a hangsúlyt. Így a fragmentált gondolat-komponensek nem feltétlenül követik szorosan egymást a szövegben. Ezzel a szövegvezetési módszerrel alapvetően azt kívánjuk elérni, hogy az olvasó kilépjen a megszokott turizmustudományi fogalomhasználat és tematika adta konvencionális keretből. Inspirálni kívánjuk a tudományos közösség és az érdeklődők táborát arra, hogy a filozófia jellemzően holisztikus létezés-megközelítési és világnézőségi céljaihoz közelebb kerüljön, és önmaga is továbbgondolja a turizmustudomány eddigi pozícióit és az ezekben betöltött személyes attitűdjeit. Az elmúlt években számos népszerű hazai és nemzetközi publikációban ezt a megközelítésmódot direkt módon alkalmaztuk (FARKAS – PETYKÓ 2019, TÓTH – FARKAS 2019, FARKAS 2020, FARKAS – RAFFAY – DÁVID 2022, FARKAS – RAFFAY – PETYKÓ 2022), jellemzően multi-, illetve interdiszciplináris keretekben mozogva, megmértve az élet és a buddhista a tudományosságra megtermékenyítő hatását.

Megjegyezzük, a mainstream tudományos publikációktól elvárt – „totális” – módszertani koherencia (elméleti és empirikus kutatási részek illeszkedése) kifejezetten nem megvalósítható és nem is cél ebben a speciális szinergiákat felvonultató filozófiai és turisztikai mixben sem. Éppen ezért a tanulmányban a bölcséleti/filozófiai elméleti vizsgálódás és az empirikus vizsgálatokra fókuszáló turisztikai jellegű elemzés közötti fogalomhasználati és gondolatalkotási különbségek összevizsgálására az eddigiek okán nem állt szándékunkban törekedni.

Visszakanyarodva az élet filozófiai vizsgálódásunk nemlineáris „vonalvezetéséhez”, a babitsi gondolatvilágot hívjuk segítségül. Babits Mihály – aki a tanulmányban többször említésre kerülő Bergson filozófiájának is kiváló ismerője – így fogalmaz olvasás és a gondolkodás viszonyáról: *„Azt hiszem, jobb lenne, ha filozófusaink kevesebbet olvasnának és többet gondolkoznának. Nietzsche mondja egy egyetemi előadásában, hogy nem lehet biztosabban tönkre tenni az eredetiséget, mint ha minden szabad percünkben egy könyvet veszünk kezünkbe. A mi mai tudósaink valóságos olvasógépek: Mintha mit a világ nyomdái nyomnak, Fejükbe kéne fértetni mind a lomnak.”* (BABITS 1986).

Rövid dolgozatunkban tehát a gondolkodást kívánjuk elősegíteni az akadálymentesség, a fogyatékos és a hálózatosodás látszólag összekapcsolhatatlan területeiről.

Gondolatfolyamok előidézése és a mélységeik feltérképezése az, amit a tanulmány elérni szándékozik. Ezért az olvasó nem számíthat konkrét végkövetetések megfogalmazására, ezek megalkotását a szerzők az olvasóra bízák – ha egyáltalában szükségesnek érzi –, amint hogy azt is, hogy felfedezze e hálózatosodás akadálymentességét segítő, avagy gátló *természetét*.

2. A hálózatok életvilágot leíró, feltérképező és megváltoztató mivoltáról

Az utazás tömegjelenséggé válása napjainkra köztudottá vált. Mi, akik ezzel a jelenséggel behatóbban foglalkozunk, azzal is tisztában vagyunk, hogy ennek mind a társadalmi-gazdasági, mind a technikai feltételek jelentős megváltozása az egyik generátora (MICHALKÓ 2016).

Ebben az eszmefuttatásban arról a bár kutatott, de kevésbé preferált megközelítésről fogunk bővebben szót ejteni, amely nélkül az utazások nem válhattak volna gazdasági húzóágazattá és így az utazás tudománya sem önálló diszciplínává. Az pedig, amiről a vizsgálódásunk szól, nem más, mint a hálózatosodás és annak egyik fundamentumát adó akadálymentesítési szükségesség életfilozófiai *analitikája*.

Gondoljunk bele, hogy napjaink utazói a felmerülő utazási szándéktól egészen a hazaérkezés pillanatáig „felfedező útjaikat” az internet segítségével a világhálón keresztül szervezik meg. Mi több, az élményeik kommunikációs platformja – és jószerivel életterük is – az információs szupersztráda⁵ lett (ACZÉL 2016).

Itt nem véletlenül fogalmaztunk úgy, hogy elválasztottuk az internet és a világháló legtöbb esetben összemosott fogalmait, mert mint Barabási is utal rá, a kettő nem ugyanaz (BARABÁSI 2017). Az internet egy olyan hálózat, ahol számítógépek fizikailag vannak összekötve, míg a világháló ennél sokkal összetettebb módon egy információáramlási és közlekedési hálózat, mely folyamatosan terjeszkedik, bővül. Ezt kiemelten fontosnak tartottuk megjegyezni, mert az alábbi gondolatmenet szempontjából központi jelentőségű mondanivalót jelez előre.

A világháló kialakulása és az életszövetbe történő döbbenetes sebességű integrációja alapjaiban kezdi megváltoztatni a *világunkat*. Egyrészt a korlátlan illúziójával kecsgetti a digitális vándorokat, másrészt egyfajta kiber-börtönbe is zárhatja őket (ROPOLYI 2006, PÁSZTOR – BAK 2020).

Ezen börtön falai és rácsai azonban nem a külvilágban találhatóak, hanem inkább a tudatot érő, szüntelen ingerek lavinája által ostromlott belvilágban (FARKAS – PETYKÓ 2019, 2020a, TÓTH – FARKAS 2019).

A tanulmány arra is szeretné ráirányítani az olvasó figyelmét, hogy a fent említett *világunk* kifejezés ez esetben valóban a glóbuszon élő emberi lények világát takarja, sem nyugatközpontúságot, sem pedig Európa-centrizmust nem kíván megjeleníteni. Így a következő alfejezetben tárgyalt fogyatékos és akadálymentesség mint *hálózati specifikum* esetében látni fogjuk, hogy a két fogalom tárgyalási módjai közötti különbségek az úgynevezett nyugati és a buddhista filozófiai megközelítésben első pillantásra összeköthetetlennek tűnnek, de ez közel sem marad ennyire egyértelmű (JASPERS 1975, FARKAS 2021).

A hálózatok, mint tudjuk, nem kizárólag ember alkotta „létezők”, maga a biológiai értelemben definiált élet is hálózatok bonyolult szövetében lezajló folyamatok *eredményeként* is leírható (BARABÁSI 2013).

A francia filozófus Gilles Deleuze életművének egyik jelentős bölcséleti törekvése, ha úgy tetszik, hálózati csomópontja egy olyan gondolkodási rendszer leírása, amiben a létezés vagy

⁵ Az elmúlt évek során rendkívül összetett kutatások folytak – melyek a mai napig is tartanak – a tudományos élet legkülönbözőbb területein, így a kommunikáció kutatók műhelyeiben is, arra vonatkozóan, hogy az emberek az őket ért benyomások, élmények stb. megélésének színteréül a közösségi médiumok felületeit választják (ROPOLYI 2006).

az általa – ezzel szinonimaként – használt élet egy állandóan változó központi gyökérzet nélküli növényre emlékeztet, ahol az organizmus létfenntartásának alapfeltétele az izolálható csomópontok közötti együttműködés. Azonban egyetlen ilyen „idegközpont” sem tölt be a társaihoz képest központi szerepet (DELEUZE – GUATTARI 2013).

A Deleuze-i modell abból a szempontból alapvetően a Bergson-i filozófiára épül, hogy az ember világot szemlélő és átalakító mivolta – azaz a rendszer részét képező ember lehetséges szerepei – miként értelmezhetők, és hogyan változnak akár pillanatról pillanatra (BERGSON 2012). A világot alakító és szemlélő emberi tevékenység vizsgálati módszerei egyben – értelmezésünk szerint paradox módon – az akarat szabadságának határai is. Az említett paradoxon az emlékezésre való képesség életben tartása vagy újra elsajátítása által oldható fel. Bergson intuitív szemléletmódja és gyakorlata az emlékezés dimenzióiba történő belemerülés képességének az elsajátításával is jár. Ez valódi akarati és cselekvési szabadságot is ad az embernek, mert az emlékek felhozása a tudatos szintre útjelzőként szolgál a jelen alakításához és újrafelfedezéséhez (DELEUZE 2010). Tehát a Deleuze-i világkép centrális pontokat nélkülöző szerveződési módja a Bergson-i intuitív módszerhez hasonlatos, amely nem köti konkrét minőségi szintekhez az életmegismerést (BERGSON 1987, 2012).

Ehhez a bölcséleti ívhez és „módszertanhoz” mintegy természetesen illeszkedik a Barabási által alapműnek tekintett egyik Karinthy-esszé gondolatvilága. Ebben az író-gondolkodó intuitív módon bizonyítja azt az állítását, miszerint legfőljebb öt személyes kapcsolat szükséges ahhoz, hogy az akkor a földön élő cirka 1,5 milliárd ember bármelyike összekapcsolható legyen egymással (BARABÁSI 2013). A Karinthy által „vizionált” hálózati modell akár az utazás tudományának egyik mottójaként is felhasználható, tekintettel arra, hogy az emberek kapcsolatteremtési és világ-megismerési vágya még hatványozottabb erővel bír napjainkban, mint az 1920-as években – és mára kialakultak a turizmus valóban tömegjelenséggé válását elősegítő és egyre inkább hálózat(ok)ba szerveződő technikai feltételek (utazási eszközök, infrastruktúra) és szervezeti háttér (a teljes turizmus iparág az utazásszervező, szálláshelyközvetítő stb. szektorral) is. A nagy magyar író intuitív intelligenciájának briliáns gondolatai a hálózatelmélet akadémiai tudománnyá válásával szinte egyidőben empirikus bizonyítást is nyertek.

A hálózatelmélet jelenlegi paradigmáinak sorában a skálafüggetlenség lehet a meghatározó tulajdonság. Ez azt jelenti, hogy a szintén magyar Rényi Alfréd és Erdős Pál matematikus páros nevéhez fűződő, a 60-as években megalkotott, a véletlen elvén szerveződő hálózatok helyébe a skálafüggetlenség mint szerveződési elv lépett, vagyis eszerint kitüntetett csomópontok köré szerveződnek a hálózatokat alkotó „részegységek”.

A skálafüggetlen hálózatok működési modelljének ilyen típusú megközelítése természetesen számtalan kívánnivalót hagy maga után, ha egy hálózatkutató szakember „szemüvegén” keresztül olvassuk az erről szóló sorokat. Azonban ez a filozófiai centrumú vizsgálódás alapján készült szöveg nem a hálózattudomány iránt szakmai érdeklődést mutató olvasóknak készült elsősorban, bár szívesen veszünk minden olyan kritikai megjegyzést, javaslatot, mely tovább mélyíti bölcséleti kutakodásunk vég nélküli hálózati térképeit (BARABÁSI 2017).

Ezek a centrumok az információk hordozói, amelyek mintegy gravitációs központként is működnek. Tehát a véletlenszerűség alapvető és önmagában megálló *hálózatszervezési elvként* kizárható. Ha az előzőekben kifejtett metódust az utazás világára vetítjük, láthatóvá válik például, hogy az információk birtokosai akarva vagy akaratlanul, de befolyást gyakorolnak mindazon potenciális keresőkre, akik például az eligazodás érdekében egy számukra idegen országban keresik a számukra megfelelő étkezési szolgáltatást nyújtó vállalkozást. Ezek akár manifest csomópontként is definiálhatók egy hálózati struktúrában. Hogy mennyi

kapcsolódási pontot tud generálni mondjuk egy kockásabroszos étterem, az egy nagyobb hálózati struktúrába történő integráltságától függ elsősorban.

Ennyit gondoltunk „dióhéjban” megfogalmazni a hálózat, az utazástudomány és az életfilozófia kapcsolódási pontjairól. A következőkben a bevezetésben is említett akadálymentesítő és -generáló bölcséleti olvasat részleges kifejtésére kerül sor, de mindez az utazás világának multidiszciplináris keretei között is értelmezhető marad.

2.1. Az akadálymentesítő tevékenység akadály-generáló mivoltának veszélyeiről

Az akadálymentesítést általában az életünkre pozitív hatást gyakorló – elsősorban a fogyatékossgal élő emberek érdekében kifejtett – konkrét tevékenységként szoktuk meghatározni.⁶

A fent említett fogalomértelmezési keretek és dimenziók – életbölcseleti és hermeneutikai szempontú – kiterjesztése úgy a hálózatok, mint az akadálymentesség és a fogyatékossg területeit is érinti, véleményünk szerint.

Ez az alább következő, első olvasatra talán furcsának ható hermeneutikai alapú, ámde életfilozófiai természetű elemzés és értelmezési mód az utazás tudományának területétől idegennek tűnhet, de meggyőződésünk, hogy bizonyítani tudjuk a létjogosultságát.

Röviden felhívjuk a figyelmet arra a vitára, mely a 19. század végén és a 20. század elején csúcspontot ért el, amikor is a filozófiák úgymond szakosodni kezdtek, egyszerűen kifejezve létrejöttek a szakbölcseleti „ágak”. Ezen folyamat ellen emelte föl szavát MARTIN HEIDEGGER (1994), KARL JASPERS (1996) és sajátos módon BABITS MIHÁLY (1986) is. A két német filozófus – hasonlóan az európai kontinens több kortárs gondolkodójához, akiről hely hiányában nem tudunk említést tenni – a bölcsélet gúzsba kötéseként értelmezte például a Husserl nevéhez fűződő törekvést, ami a filozófiát szigorú tudományként igyekezett meghatározni és elismertetni.

A magunk részéről is a Heidegger-i és Jaspers-i „tisztán filozófiai megközelítés” mellett foglalkozunk állást még akkor is, ha éppen ezáltal igyekszünk bizonyítani, hogy az életbölcselet meg tud állni a „saját lábán” a tudományos világban. Mindezt úgy tudja megtenni, hogy sem a saját identitása, sem pedig a tudományosság „objektivitás” feltételei nem válnak *fogyatékossg*.

Induljunk ki abból a hipotézisből, hogy a hálózatok szerveződésének, működésének és a létezését átszövő mivoltának megértése által könnyebben el tudunk igazodni a minket körülvevő világban. Mi több, teleológiai jellegű tevékenységünk is pontosabbá válhat, legalábbis ilyen olvasata is van a hálózatkutató szakemberek munkásságának (BARABÁSI 2017).

Azt állítjuk ennek nyomán, hogy az akadálymentesség szellemiségét elfelejteni látszó *akadálymentesítő ember* tulajdonképpen kutatómunkájával felkutatja a világ akadályozó tényezőit, zömében adatalapú rendszereket alkot (HARARI 2015, BYUNG-CHUL 2020), s ezzel generálva is az unos-untalan felbukkanó, önmagát gátló tényezőket.

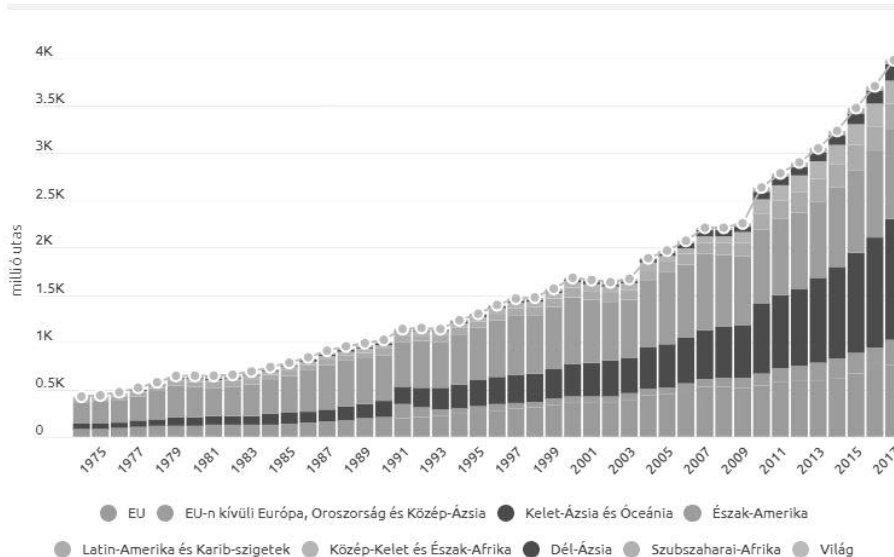
Gondoljunk bele az utazás világának vérkeringését biztosító – a helyváltoztatást a glóbuszunkon mára tulajdonképpen a bolygófelszín bármilyen irányába lehetővé tevő – légiközlekedés hálózatos mivoltának egyre összetettebb természetébe. Barabási a könyveiben, tanulmányaiban és a feltüntetett internetes hivatkozásokon keresztül megtekinthető tudományos előadásában éppen a légi közlekedés hálózatának elemzésén keresztül is igazolja a

⁶ A témáról bővebben olvashat az érdeklődő többek között a Turizmus Bulletinben megjelent Farkas Jácint – Petykó Csilla *Utazás az akadálymentesség, a fogyatékossg és a fenntarthatóság multidiszciplináris és bölcséleti dimenzióiba* című tanulmányban (FARKAS – PETYKÓ 2019). Továbbá: *A turisztikai termékek innovatív fejlesztése* című tanulmánykötet „Az akadálymentesség primátusa a turisztikai termékfejlesztésben” fejezetében (FARKAS 2019).

skálafüggetlen szerveződési modell tudományos relevanciáját. Továbbá az ágazatban bekövetkezett exponenciális növekedés egyik okaként a „skálafüggetlenségi” modell megvalósulását nevezi meg (YouTube 2016) (1. ábra).

1. ábra: A légiutasok száma régióként millió fő

A légiutasok száma régióként, millió fő



Forrás: Világbank

Forrás: TURIZMUS ONLINE 2019

Látva a lakó-, gazdasági, politikai stb. körülményekre gyakorolt terhelés döbbenetes mértékét (AAMASA et al. 2013), az alábbi következtetésekre jutottunk.

Az információs technológia és az automatizálás rohamos léptékű fejlődésével nem tart lépést a környezettudatosság eszméjének fejlődése és annak megvalósítása.

A felvázolt, a hálózati modellek szempontjából kulcsfontosságú „giga-repülőterek” exponenciálisan növekvő „szabad gyökei” – ezek alatt azokat a kapcsolódási pontokat értjük, melyeken keresztül a kisebb befogadó képességű légitársaságok elérhetővé válnak – egyúttal a hálózatok legsebezhetőbb pontjaivá is válnak. Gondoljunk itt például az izlandi Eyjafjalla vulkán kitörésére 2010-ben, amely Európa nagy részén megbénította a légi forgalmat, felhívva ezzel a figyelmet a centrum légitársaságok *sebezhetőségére* is. A 2020-ban a COVID-19 világjárvány miatti lezárások pedig gyakorlatilag megszüntették a turizmus alapját képező szabad utazások lehetőségét a világ nagyobb részén és kilátástalan helyzetbe hozták azokat a hálózati pontokat, amelyek kizárólag a turisták kiszolgálására szakosodtak (JAKOPÁNECZ 2021, MISKOLCZI et al. 2021). A mi értelmezésünkben tehát, amennyi akadálytól mentesítenek bennünket ezek a csomópontok, legalább annyi akadályt létre is hoznak a világban.

Vagyis, mint reményeink szerint a fenti sorokból kiolvasható, a statikus fogalomhasználat és világot értelmező szemlélet ellenében egy folyamatirányultságú megközelítési módot, vizsgálódási közeget javasolunk alkalmazni (FEHÉR 1997, WHITEHEAD 2001).

Ez nem kizárólag a bölcsélet értelmezési dimenzióinak sajátos ismertető jege, hanem a létezés valamennyi fizikai és szellemi dimenziójára is kiterjeszhető. A filozófiai értelmezési viták máig nem eldöntött kérdése, hogy az egzakt matematikai tételekkel bizonyított hálózatosodási módok leírhatók-e ontológiai vagy ismeretelméleti fogalmakkal? Az imént említett folyamatszemplélet véleményünk szerint áthidaló megoldásként alkalmazható, ha nem is a

kérdés végleges eldöntésére – ami egyébként pontosan a létszemléletet meghatározó folyamatjelleg okán eleve nem lehet releváns elvárás –, de jó kiindulási pontot jelent ahhoz, hogy a két bölcséleti „módszertan” között feloldhatatlannak vélt ellentétet minimum semlegesítse.

A hálózatok „élettanának” kutatása tehát egyrészt ismeretelméleti munka, másrészt ontológiai vizsgálódás is. Ismeretelméleti abban az értelemben, hogy az utazások fizikai megvalósulási módjainak érzékszervekkel lekövethető változásait és ezek technikai fejlődési irányait vesszük bölcséleti górcső alá. Gondolunk itt például a légitözlekedési folyosók és csomópontok digitalizált feldolgozásának egyre elterjedtebb módjaira. Ezek mind az utazók, mind pedig a kutatók számára új perspektívákat nyitnak. Ontológiai is ugyanakkor abban az értelemben, hogy a vizualizált, akár háromdimenziós modellek értelmezési analitikája szemmel nem látható organikus jelleget is takar.

A modern kor filozófiai világában elsősorban Bergson nevéhez fűződik a vizsgálódás tárgyába való beleereszkedés mint alapfeltétel – megjegyezzük, ez a Jaspers-i gondolatvilágtól sem idegen (JASPERS 1992) – ahhoz, hogy olyan információk birtokába kerüljünk, melyek a későbbi, akár empirikus megállapításaink, következtetéseink nélkülözhetetlen alapfeltételei. Vagyis lételméleti, azaz ontológiai ismeretek nélkül a vizsgálat alá vont „létrész”, tárgy, de még az absztrakt fogalmak is megismerhetetlenek (BERGSON 1987). Ez a módszer a már fent említett filozófiai intuíció egy másik olvasata. Mindezek alapján talán érthetőbbé válik Deleuze azon állítása, hogy a bergsoni filozófiai intuíció, mint bölcséleti mód kidolgozottságát és használhatóságát tekintve a nyugati filozófia egyik legkiérleltebb „módszertana” (DELEUZE 2010).

ROPOLYI (2016) technotudományról és filotudományról írt tanulmányában hasonló módon jár el, mint ahogy mi az ontológia és az ismeretelmélet szembenállásának feloldása esetében. Úgy látjuk, a hálózattudomány módszertana, de leginkább akár a hétköznapok szintjén is hasznosítható megállapításai implicite tartalmazzák ezt a semlegesítő szándékot. Mi, akik az utazás világába beleereszkedve, azzal jó esetben egygyé is válva újra és újra annak felszínére is emelkedünk, ezen utazásunk során tapasztaljuk mind a hálózatok létét, mind pedig azok üdvös és kevésbé hasznos konkrét hatásait. Azaz, az akadálymentesítő emberi mivoltunk újabb igazolásaként is tekinthetünk a saját munkánkra és eredményeinkre is.

Annak érdekében, hogy a dolgozat filozófiai jellegű jelentésvilágát és állításait még inkább be tudjuk mutatni és alá tudjuk támasztani, a következő fejezetben a buddhista filozófia hálózatszemléletű világába kalauzoljuk el az olvasót a szigorú útikönyv-bejegyzéssel, hogy ez a rövid „turisztikai élmény” csak kedvcsináló, hiszen a buddhai tanítás nyomán kialakult bölcsélet több mint 2500 évre tekint vissza. Ezért, ha szándékunkban állna, sem tudnánk teljes képet, ha úgy tetszik hálózati kapcsolati sémát felvázolni, csupán arra teszünk kísérletet, hogy a nyugati centrumú gondolkodási sztenderdeken túli területekre is – hierarchia-szemponctól mentes – bölcséleti bepillantást teszünk.

3. Az én, a mi és a személyiség körbeutazása a Buddha tanításai nyomán

Az előző fejezetben már utaltunk rá, hogy a hálózatokba szerveződő és ekként ábrázolható élet-világfelfogás akár több ezer évvel ezelőttre is visszavezethető az emberiség történetében. Mint már említettük, a hálózatok tudománya napjainkban egyre mélyebben és mélyebben feltérképezi az egymással szorosan vagy lazábban együttműködő létdimenziókat.

E fejezetben egy merész felfedezőútra kalauzoljuk el az olvasót, aki vállalja annak kockázatát, hogy belebújik egy olyan utazó bakancsába, akitől az utazásszervezők feltétlen bizalmat kérnek, de kötelezettséget vállalnak arra is, hogy bár fizikai veszélybe nem sodorják, a tudatát viszont igencsak megerőltető szellemi kalandtúrán vezetik végig. Ezzel több célunk is – bízunk

benne – teljesül, vagyis a tudatos utazásszervezésre és ezáltal az élményfeldolgozásra is példákkal tudunk szolgálni (MICHALKÓ – RÁTZ 2019).

A Michalkó által boldogítónak nevezett utazás értelmezési tartományait tovább kívánjuk bővíteni, mert mint a kutatótól tudjuk: az utazás csak abban az esetben tesz bennünket boldoggá, ha aktívan – tehát tudatosan – teszünk ennek érdekében (MICHALKÓ 2010a).

Ha felidézünk a megelőző fejezetben található – a légitölekedésben részt vevő utasok számosságát és hovatartozását bemutató – diagramot, láthatjuk, hogy az európai és az észak-amerikai utazások száma még mindig dominál, de például az Ázsiában élő embertársaink utazási kedvének növekedése ezt a tendenciát lassan megfordítja. Mi nem pusztán számadatokként tekintünk a diagramokat felépítő individuumokra, hanem igyekszünk minden esetben az embereket látni ezen adatsorok vagy, ha úgy tetszik, adathálózatok mögött.

Nem véletlenül használtuk az individuumok kifejezést, mert utalni szándékozunk az alábbiakban bemutatásra kerülő buddhista társadalmi szemléletre és az ezzel szorosan összefüggő *énképre*. Megjegyezzük: a tanulmány terjedelme és fókuszpontjai nem teszik lehetővé e két rendkívül érdekfeszítő gondolatkör részletes kifejtését, csak annyi mozgásteret engednek meg számunkra, hogy az utazás és annak hálózatos mivolta tekintetében rámutassunk a főbb csomópontokra. POROSZ (2018a, 2019) *A buddhista filozófia kialakulása és fejlődése a théraváda irányzatban és a Szubjektív tudomány – objektív tudás* című (az irodalomjegyzékben feltüntetett) köteteiben bővebb kifejtésre lelhet a téma iránt mélyebben érdeklődő olvasó.

A Buddha tanítása minden ellenkező véleménnyel szemben igenis tartalmaz a társadalomra, mint természetes együttélési módra vonatkozó megállapításokat, mi több, konkrét tanításokat is. A nyugaton megszokottól eltérően azonban sem nem organicista, sem pedig valamifajta szerződésen alapuló modellt nem tart elfogadhatónak. Az ember természetes és ezáltal a fennmaradását biztosító állapotaként tekint az emberek társulására. Példaként az újszülötteket említi a megvilágosodott tanító, vagyis a világba megérkező kisgyermek életben maradási feltétele a természetes társadalmiság. Az anya és az őt körülvevő emberek biztosítják számára az életben maradás és a fejlődés feltételeit mindenféle megállapodás vagy hierarchikus megfelelési kényszer nélkül (POROSZ 2018a).

Ezzel koherens módon összefügg az ember személyiségének és ezáltal a világban betöltött helyének értelmezése. Az európai kultúrkörben a modern kor – konkrétan a felvilágosodás – szellemi terméke az individuum, mely a *függetlenül* érvényesülni képes egyén képzetét jelenti szövegünk ezen kontextusában.

A buddhizmus bölcséleti megközelítése szerint abszolút függetlenül létező entitások egyáltalán nem létezhetnek, így a mindentől és mindenkitől független ember fogalma sem állja meg a helyét. Még az emberi civilizációból kivonult remete sem képes életben maradni, ha például a testének energiaigényét nem tudja fedezni a környezetéből.

A Buddha tanításnak egyik legtöbbet vitatott, de legalábbis a nyugati kultúrkörben félreértett állítása az *éntelenség* vagy az *állandótlanság* világszemlélete. Ez a tapasztalati úton⁷ megszerzett tudásból fakadó létszerkezeti leírás minden, az univerzumot alkotó elemre, mikro-

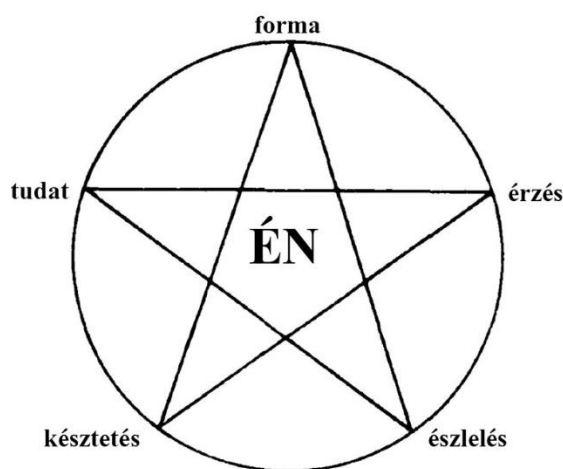
⁷ Gondolunk itt a buddhai gyakorlatközpontú „utazásra”, melynek „közlekedési eszközei” a meditációs gyakorlatok széles skálái. Azaz az ön- és világmegismerés nem merül ki sem a gondolati absztrakciókban, sem pedig a világ feltárásának tudományos módszertanaiban. Mindezeket nem hagyja figyelmen kívül a buddhista gyakorló, de a megismerés elmélyítésének kiemelkedően fontos eszközeként használja a meditációt (NYANAPONIKA 1994).

Megjegyezzük, hogy a keresztény vallási gyakorlatban sem ismeretlen a meditáció gyakorlati alkalmazása az istenséggel történő kommunikáció, illetve szellemi egyesülés érdekében (JÁLICS 2019).

és makro-megnyilvánulására egyaránt jellemző tulajdonság. Ez az állandóság nélküli állapot rémisztő lehet az állandó kapaszkodókat, értelmezésünkben akadálymentesítési eszközöket, igénylő és kreáló ember számára. Úgy gondoljuk, ez csak az egyik lehetséges következtetés a sok közül, meggyőződésünk, hogy éppen a rémület ellenkezője is megélhető az által, ha az állandótlanságra mint a lét megismerésének egyik eszközére tekintünk (GARFIELD 1995, FEHÉR 1997). A tanulmány keretei ennek bővebb kifejtését nem teszik lehetővé, az irodalomjegyzékben feltüntetett ilyen témájú könyvek és értekezések böngészésével lehetőség nyílik az érdeklődők számára a mélyebb megértésre és a további kérdések megfogalmazására egyaránt.

Az alábbi, Porosz Tibortól átvett ábrával (2. ábra) kívánjuk szemléltetni fenti állításainkat, azaz az emberi tudat látszólagos központjában álló üresség természetét (FARKAS 2017).

2. ábra: Az én hálózatos struktúrája



Forrás: FARKAS 2017

Mint láthatjuk, az én nem önmagában a semmiben lebeg, hanem a forma, érzés, észlelés, tudat és késztetés mintegy hálózati centrumaként ábrázoltuk, továbbá az „elemek” között lévő kapcsolatokat is felvázoltuk. Így egyrészt elmondhatjuk, hogy mindegyikük kapcsolatban áll a másikkal, de ez az összeköttetés-rendszer nem alkot hierarchikus struktúrát. Másrészt a test és a tudat olyan hálózatos jellegű összefonódását is modellezi, amiben például a külvilágból érkező ingerek feldolgozása és az azokra adott tudati reakciók mintegy rezgése hatja át „rendszert”. Ezen hatások és az azokra adott válaszok következtében alakul ki az én-kép, de mivel a külvilág és a belvilág folyamatos összehangolása zajlik, ezért az én-t generáló összetevők hálózatban betöltött szerepe markánsan szituációfüggő (TENZIN 1998).

Magától értetődő módon a tudat, az én és a test egymást kölcsönösen feltételező, létrehozó és erodáló működésének vázolása itt csak rendkívül elnagyolt lehet. Csupán annyit jelzünk e rövid összefoglalóval, hogy a hálózatok jelenléte és tanulmányozása, ha nem is a szó mai értelmében, de már évezredekkel ezelőtt foglalkoztatta a gondolkodókat (CAPRA 2010).

A fent vázolt hálózatos szerkezetű és működésű *tudatmodell* kiterjeszhető az utazás tudományának napjainkban egyre inkább előtérbe kerülő „tudatos utazásszervezés, tudatos utazók” koncepciójára” (MICHALKÓ – RÁTZ 2019) oly módon, hogy a vágyott úti cél eléréséhez és az ott tartózkodás során fokozottan ható új ingerek tömegének valós élménnyé alakításában felhasználhatóvá válik.

Ha az utazóra az utazás hálózati centrumaként tekintünk, és összekötjük mindazon pontokkal, melyek desztinációban történő tartózkodása során vele kapcsolatba került élményekre mutatnak (ZÁTORI 2018), egy bonyolult hálózat sémája vázolódik fel. Mindezen kapcsolódási pontok egyesével is hatnak az emberre, de ami az olvasatunkban fontosabb, hogy inger-tengerként veszik körbe őt.

Ahogy a vízben meg kell tanulnunk életben maradni az úszás segítségével, úgy ebben a stimulusokkal teli közegben is el kell tudjunk igazodni. Pontosan a folyamatosan változó éniünk egészségének megőrzése érdekében el kell sajátítanunk a hálózatból beérkező „információk” osztályozási képességét, úgy, hogy idézőjelek nélküli valós tartalmat adó információ legyen belőlük (GOLEMAN 2005).

A Michalkó által felvázolt milió fogalomvilágához is kapcsolódik a leírt tudatossá válási séma, mert mint tudjuk, a milió élmény kialakulásához nagyban hozzájárul az utazó belső világának aktuális állapota (MICHALKÓ 2010b).

Az utazás világának szakemberei véleményünk szerint el kell sajátítsák azon képességeket is, melyek által segítséget tudnak nyújtani az utazók egyre nagyobb tömegeinek, hogy az ember ne csak turisták egyre nagyobb „hordájaként” bolyongjon az egyre szaporodó csábítások glóbusznyi pusztáján, hanem tudatos utazóként felfedezője legyen a külvilágnak és önmaga belső univerzumának egyaránt.

3.1. Az ismeret átadása, vagyis a képzés, mint a hálózatok felépülésének egyik origója

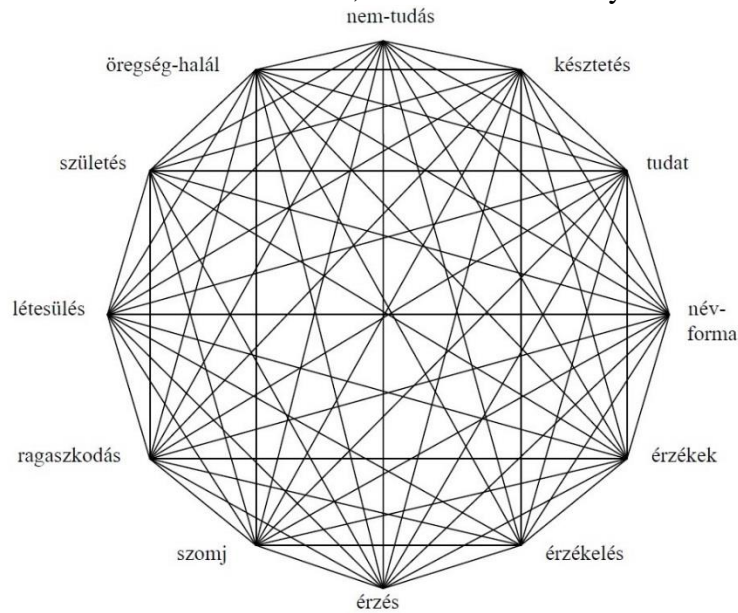
Az előzőekben a turista és az utazó közötti különbséget fokozatbélinek állítottuk be, utalva a Bergson-i filozófia egyik esszenciális „tételére”, a fokozatbeli és a természetbeli különbségek határozott elválasztására (BERGSON 1987). Ebben az összefüggésben ezzel azt jelezzük, hogy a látszólag csak fogalmi kategóriák közötti különbségtevés az utazó és a turista között az élet(filozófia) szempontjából minőségi differenciát is takar. A tanulmány jelenlegi, záró fejezetében ezt a különbségtevést természetbeliként ábrázoljuk, vagyis olyan lényeges fejlődési ívet rajzolunk fel, ami az emberi szellem világában zajlik le, és ezáltal a létezőkkel és a léttel kapcsolatosan az eddigieknél sokkal mélyebb kapcsolatok kialakulásához vezet.

Az „én” és a „mi” között látszólagosan húzódó ellentétek úgy is értelmezhetők, mintha külön hálózatokként léteznének és a kapcsolódási pontok csak az esetlegességi „törvények” mentén szerveződnenek. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az individuum látszólagosan állandó centruma – az én egyik formája az ego – mintha önkényesen döntené el, mikor és milyen formában épít ki érintkezési felületeket az őt körülvevő embertársaival.

Véleményünk szerint a buddhista filozófia egyik legfontosabb tanítása és útmutatása segítségünkre lehet, hogy ezt a markánsnak tűnő „én” és „mi” ellentétet feloldjuk. Ez a tanítás pedig a függő keletkezés, vagyis az a szemlélet, mely igyekszik teljesen érthetően bizonyítani, hogy mi emberek egy ontológiai és ismeretelméleti jellegekkel egyaránt bíró hálózat részesei, építői és nem kevés esetben annak rongálói is egyaránt vagyunk (POROSZ 2018b).

Minden tevékenységünk összefügg az alábbi ábrában feltüntetett hálózati csomóponttal, mely ugyan egy ember létezése oksági viszonyainak hálózati térképeként olvasható, de állításunk szerint éppen az összetettsége és a szellemisége mutatja meg, mennyire rá vagyunk utalva a bennünket körülvevő valamennyi létezőre és tényezőre is (3. ábra).

3. ábra – Porosz Tibor – A lélek, a tudat és a személy a buddhizmusban



Forrás: POROSZ 2018b

Mi, akik az utazástudomány világának részesei vagyunk – függetlenül attól, hogy az iskolapadban ülünk, a katedrán állunk vagy éppen adatokat elemző kutatóként tevékenykedünk –, felelősséggel tartozunk azokért az emberekért, akiknek mára létformájává vált az utazás.

Tehát, mint korábban mondtuk, tudományágunk szakemberképzésének szellemiségét szükségszerűen át kell, hogy járja a tudatos világlátás és a szakmai szervezőképesség igénye és képessége. Mindezek egyik mozgatórugója véleményünk szerint az akadálymentesség és az akadálygenerálás folyamatainak ismerete. Ezzel szoros összefüggésben a fogyatékoság perspektíváinak mélyebb megértése is szükséges.

A XIV. Dalai Láma számos tudományos konferencia és „kerekasztal-beszélgetés” kezdeményezője és résztvevője volt az elmúlt évtizedekben, úgy, ahogyan napjainkban is az. Az irodalomjegyzékben elérhető internetes hivatkozásokon keresztül bepillantunk abba a különleges miliőbe, amelyet a vallási vezető, a meghívott vendégek és a hallgatóság együtt teremtettek, kvázi hálózatokat építve nem csak a messzi tájak tudósai és filozófusai között, hanem a látszólag szögesen ellentétes nézőpontok között is (YouTube 2013a, YouTube 2013b, YouTube 2012a, YouTube 2012b, YouTube 2010).

Az elmúlt években a tanulmány egyik szerzője az Új Nemzeti Kiválósági Program ösztöndíjasaként számos felvételt elemzett a doktori vizsgálódásai során ebben a tárgykörben (FARKAS 2021).

Az utazás, az akadálymentesség, a fogyatékoság és nem utolsósorban a hálózatszerveződési szemlélet megjelenését vizsgáltuk az audiovizuális anyagokban. Az a sokak számára talán meglepő eredmény tárult elénk – a több mint húsz órányi felvétel feldolgozása által –, hogy a Dalai Láma ezeket a fogalmakat explicit módon egyáltalán nem használja. Ennek ellenére a mondanivalója önmagában akadálymentességi jellegű, és a fogyatékoságaink „felsorolása” sem marad el, csak hogy ezeket a létezését alkotó alakító és fenntartó szimbiotikus hálózat meg nem ismeréséből származtatja. Ekképpen – ugyan impliciten – az egzisztenciális fogyatékoság, mint az ember alapvető tulajdonsága ismét csak megerősítésre lel (FARKAS – PETYKÓ 2020b).

4. Következtetések

A papírra vetett gondolatokat, illetve filozófiai jellegű elemzéseket és a belőlük származó következtetéseket gondolatébresztőknek szántuk. Alapvető célunk volt, hogy a hálózatosodást és annak kutatását egy olyan életfilozófiai modellbe ágyazzuk, amelynek a gyökerei évezredekkel ezelőttre is visszanyúlnak.

Az utazástudomány jelentősége elvitathatatlan, ha csak a turisztika gazdasági mutatóinak nagyságrendjét vesszük alapul (RÁTZ 1999). Ugyanakkor évtizedekkel ezelőtt felfigyeltek már arra a kutatók és a döntéshozók is, hogy a turizmus nem csupán gazdasági, hanem társadalmi-kulturális jelenség is és alapvetően befolyásolja egy társadalom tagjainak életminőségét. Az 1960-1970-es évekre kialakult a klasszikus tömegetturizmus és megfigyelhetővé váltak a turizmus által előidézett káros társadalmi és ökológiai jelenségek, amelyekre gyorsan reagáltak a turisztikai szakemberek, például Krippendorf 1975-ben megjelent, „Die Landschaftsfresser („A tájzabálók”) című könyvében. Jungks a hagyományos tömegetturizmus gyakorlatát elnevezte kemény turizmusnak, és ezzel szemben más víziót vázolt fel, ezzel megszületett a szelíd turizmus koncepciója, amelyben már megjelennek közgazdasági, ökológiai, szociológiai és politikai szempontok. Érdekes és fontos társadalmi ellenreakció volt a szelíd turizmus megjelenése akkor, amikor még a turizmusban a hedonizmus és az élvezetek habzsolása volt a meghatározó trend (GONDA 2016).

Több mint négy évtizeddel ezelőtt, az UNWTO (United Nations World Tourism Organization, Turisztikai Világszervezet) által szervezett Idegenforgalmi Világkonferencián fogadták el az ún. Manilai Nyilatkozatot, amely már vizsgálta azt is, hogy „mennyiben felelősek az egyes államok a turizmus fejlődéséért és fejlesztéséért, túllépve a turizmusnak pusztán gazdasági vonatkozásain. ... A turizmus fejlesztésében nem lehet egyetlen, kizárólagos szempont a gazdaságosság... A turizmus minden országban – függetlenül azok fejlettségi szintjétől – a társadalmi haladás fontos eleme” (TASNÁDI 1997:16). A Nyilatkozat kiemelte továbbá, hogy „A turizmusban az anyagiaknál fontosabbak a nem anyagi szempontok. Ezek a következők: a) az ember önmegvalósítása, kiteljesedése, b) állandóan bővülő művelődési lehetőség, c) az ember felszabadítása, személyiségének és méltóságának tiszteletben tartásával, d) a különböző kultúrák elismerése és a népek szellemi örökségének tiszteletben tartása.” (TASNÁDI 1997:16).

Az évtized végén, az 1989 áprilisában az UNWTO és az Interparlamentáris Unió (IPU) által Hágában szervezett konferencián kiadott Hágai Nyilatkozat további követelmények teljesítésére hívja fel a figyelmet a turizmus fenntartható fejlődése érdekében, hangsúlyt kap a dokumentumban többek között a nemzeti turizmuspolitika, komplex tervezés, turizmustörvény és turisztikai jogszabályok alkotása, turizmusoktatás, de az utazások megkönnyítése is (TASNÁDI 1997:17).

Az elmúlt évtizedekben, bár a tömegetturizmus nem tűnt el, de a hangsúly egyre inkább a minőségre helyeződik a mennyiséggel szemben, az élményt adó, boldogító utazás (ZÁTORI 2018, MICHALKÓ 2010a, FORMÁDI et al. 2019) felértékelődésének lehetünk tanúi, amelyben a fogyatékkal élők is egyre nagyobb arányban szándékoznak részt venni (GONDA – RAFFAY 2021, HORVÁTH 2021).

Meggyőződésünk, hogy hibát követnek el azok kutatók és oktatók, akik az utazókra olyan statisztikai adatokként tekintenek, *amelyek csupán* bevételi forrást vagy kiadásokat generálnak. A hálózatok általunk javasolt *szemlélésének* multistrukturális és életfilozófiai fókusza éppen azt szándékozik bizonyítani, hogy ami az egyik nézőpontból csomópont, az egy másik perspektívából „egyszerű” információt átadó közeg.

Amennyiben csak egy rögzített tudati helyzetből, azaz kívülről próbáljuk elemezni a lét és a létezés sokdimenziós, ámde állandó középpontoktól mentes hálózatait, könnyen az akadályok útvesztőjeként értelmezhetjük, melyeket persze szükségszerűen akadálymentesítenünk is kell. Viszont, ha képessé válunk beleereszkedni a létezés hálózataiba, akkor ráébredünk arra, hogy soha nem is tudtunk és tudunk azokon kívül létezni, mert egyszerre vagyunk elemei, alkotói és szemlélői az élet körforgásának – azaz újra képessé válunk az akadálymentességi szemléletünk és képességünk alkalmazására: képesek leszünk megismerni az akadályok természetét, aminek részeként ráébredünk, nem mindegyiket tudjuk, vagy szükséges eltávolítani, mert sok esetben csak első pillantásra gátló tényezői a létezésünknek.

Éppen ezért tanulmányunk nem kíván levonni még általános következtetéseket sem a hálózattudomány, a filozófia, avagy az utazás tudományának kapcsolódási pontjairól. Egyszerűen a HEIDEGGER (2019) által megfogalmazott fogalmeredet kutatás és *utazás* tematikája mentén haladva a tisztelt olvasó érdeklődésének felkeltése volt az egyik célunk...

Köszönetnyilvánítás

Jelen publikáció az Európai Unió, Magyarország és az Európai Szociális Alap társfinanszírozása által biztosított forrásból az EFOP3.6.3-VEKOP-16-2017-00007 azonosítószámú „Tehetségből fiatal kutató – A kutatói életpályát támogató tevékenységek a felsőoktatásban” című projekt keretében jött létre.

Továbbá: „az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-3-I-BCE-51 kódszámú új nemzeti kiválóság programjának szakmai támogatásával készült.”

Irodalomjegyzék

AAMAASA, B. – BORKEN-KLEEFELDB, J. – PETERSA, G.P. (2013): The climate impact of travel behavior: A German case study with illustrative mitigation options. *Environmental Science & Policy* 33:273-282.

ACZÉL, P. (2016): Mindigitális: Az új média tere. In Hanga, A. (szerk.): *Kommunikációs terek* 2016. T3 Kiadó, DOSZ, Budapest-Sepsiszentgyörgy, pp. 12-20.

BABITS, M. (1986): *Az írástudók árulása*. Magvető, Budapest.

BARABÁSI, A-L. (2013): *Behálózva – A hálózatok új tudománya*. Helikon kiadó Kft., Budapest

BARABÁSI, A-L. (2017): *A hálózatok tudománya*. Libri Könyvkiadó Kft., Budapest.

BERGSON, H. (1987): *Teremtő fejlődés*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

BERGSON, H. (2012): *A gondolkodás és a mozgó – Esszék és előadások*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.

BYUNG-CHUL, H (2020): *The Disappearance of Rituals: A Topology of the Present*. Polity Press, Cambridge, United Kingdom

CAPRA, F. (2010): *The Tao of Physics: An Exploration of the Parallels Between Modern Physics and Eastern Mysticism*. Shambhala, Boston, Mass.

DELEUZE, G. – GUATTARI, F. (2013): *Mi a filozófia?* Műcsarnok, Budapest.

DELEUZE, G. (2010): *A bergsoni filozófia*. Atlantisz Könyvkiadó Kft., Budapest.

- FARKAS, J. (2017): *A fogyatékoság mint esély*. Szakdolgozat. A Tan Kapuja Buddhista Főiskola, Budapest.
- FARKAS, J. (2019): Az akadálymentesítés primátusa a turisztikai termékfejlesztésben. In Irimiás, A. – Jászberényi, M. – Michalkó, G. (szerk.): *A turisztikai termékek innovatív fejlesztése*. Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 146-156.
- FARKAS, J. (2020): A szimbiotikus embertől az egzisztenciálisan fogyatékos emberig. *Educatio* 2020, Vol. 29(3), pp. 479-486.
- FARKAS, J. (2021): *Az egzisztenciális fogyatékoságban rejlő kiteljesedési lehetőségek – Betekintés a fogalom jelentésvilágába*. PhD Disszertáció, Budapesti Corvinus Egyetem
- FARKAS, J. – PETYKÓ, CS. (2019): Utazás az akadálymentesség, a fogyatékoság és a fenntarthatóság multidiszciplináris és bölcséleti dimenzióiba. *Turizmus Bulletin*, 19(4):13-22.
- FARKAS, J.; PETYKÓ, CS. (2020a): Disability, accessibility, and mobility as basic existential characteristics. In: Gonda, T.; Schmidtchen, R. szerk.: *Opportunities and challenges of barrier-free tourism in Hungary: Results and recommendations of a scientific workshop during the conference "European Peer-Counsellor Training in Accessible Tourism – Peer-AcT"*, 2020 szeptember 4, Orfű. Bundesinstitut für Berufsbildung, Bonn, Germany; pp. 89-99.
- FARKAS, J. – PETYKÓ, CS. (2020b): A fogyatékoság, az akadálymentesség és a mobilitás, mint egzisztenciális alaptulajdonság. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok* 5(4), pp. 43–55.
- FARKAS, J. – RAFFAY, Z. – PETYKÓ, CS. (2022): A new approach to accessibility, disability and sustainability in tourism – multidisciplinary and philosophical dimensions. *GeoJournal of Tourism and Geosites* 15(40) pp. 319-326. DOI: 10.30892/gtg.40138-834
- FARKAS, J. – RAFFAY, Z. – DÁVID, L. (2022): Fundamental accessibility and technical accessibility in travels – the encounter of two worlds which leads to a paradigm shift. *Sustainability* 2022, 14, 3765. DOI: 10.3390/su14073765
- FEHÉR, J. (1997) *Nágárdzsuna, a mahájána buddhizmus mestere*. Budapest, Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó.
- FORMÁDI, K – PETYKÓ, CS. – SZALÓK, CS. – JUSZTIN, M. – HOLCZERNÉ SZ.Á. (2019): Motivált utazók, inspiráció és élménykeresők – avagy az Y generáció utazási szokásainak elemzése. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok* 4(4), pp. 11–22.
- GADAMER, H. G. (2003): *Igazság és módszer*. Osiris Kiadó, Budapest
- GARFIELD, J. (1995): *The Fundamental Wisdom of the Middle Way*. Nāgārjuna's Mūlamadhyamakakārikā. Translated and Commentary by Jay L. Garfield. Oxford University Press, New York, Oxford.
- GOLEMAN, D. (2005): *Romboló érzelmek – Hogyan legyünk úrrá rajtuk? Beszélgetések Ószentségre, a Dalai Lámával*. Trivium Kiadó, Budapest.
- GONDA, T. – RAFFAY, Z. (2021): A fogyatékosággal élők utazási szokásai. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok* 6(1), pp. 20–38. DOI: 10.15170/TVT.2021.06.01.02
- GONDA, T. (2016): *A turisztikai termékfejlesztés elméleti alapjai*. Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar
- HARARI, J. N. (2015): *Sapiens. Az emberiség rövid története*. Animus Kiadó, Budapest
- HEGEL, G. W. F. (1991) *Elements of the Philosophy of Right*. Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom

- HEIDEGGER, M. (1994): „.....*Költőien lakozik az ember.*”..”. T-Twins Kiadó, Budapest.
- HEIDEGGER, M. (2019): *Lét és idő*. Osiris Kiadó és Szolgáltató Kft., Budapest.
- HORVÁTH, G. (2021): Az akadálymentes turizmus élmény és vendégelégedettség szempontú megközelítése a szálloda szektorban. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok* 6(1), pp. 94–102. DOI: 10.15170/TVT.2021.06.01.07
- JAKOPÁNECZ, E. (2021): #maradjotthon: Koronás élet. A megváltozott élet a COVID-19 járvány ideje alatt. Nagyszámú mélyinterjú kutatás eredményei. *Marketing & Menedzsment / 2021. különszám 1. EMOK*, pp. 19–30.
- JÁLICS, F. (2019): *Szemlélődő lelkigyakorlat*. Jezsuita Kiadó, Budapest.
- JASPERS, K. (1975): *Great Philosophers: Anaximander, Heraclitus, Parmenides, Plotinus, Lao-tzu, Nagarjuna* v.2. Mariner Books, New York, NY, United Kingdom
- JASPERS, K. (1996): *Bevezetés a filozófiába*. Európa Kiadó, Budapest.
- JASPERS, K. 1992): *Ész és egzisztencia*. In: *Ész, Élet, Egzisztencia* 2-3. pp. 343-430
- JASPERS, K. (2008): *Mi az ember? – Filozófiai gondolkodás mindenkinek (What is man? Philosophical Thinking for All)*. Selected essays. Media Nova Kft., Budapest, Hungary
- KROPOTKIN, A. P. (1908): *A kölcsönös segítség, mint természettörvény*. Atheneum Könyvkiadó, Budapest.
- MAROSÁN, B. P. (2004): Variációk az élettörténetre (Variations for life stories). *Filozófiai Szemle*, 2004, Vol 4, pp. 495-523.
- MICHALKÓ, G. – RÁTZ, T. (2019): Turizmus 3.0 – Támponok a turizmustörténet legújabb korának megértéséhez. In: Kátay, Á. – Michalkó, G. – Rátz, T. (szerk.): *Turizmus 3.0*. Kodolányi János Egyetem, MTA CSFK Földrajztudományi Intézet, Magyar Földrajzi Társaság, Orosháza-Budapest, pp. 9-14.
- MICHALKÓ, G. (2010a): *Boldogító utazás*. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest.
- MICHALKÓ, G. (2010b): Turisztikai tér, desztináció, miliő: úton a turizmus társadalom-földrajzi értelmezésének új dimenziói felé. In Fábíán, A. (szerk.): *Párbeszéd és együttműködés: Területfejlesztési Szabadegyetem 2006-2010*. Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó, Sopron, pp. 227-244.
- MICHALKÓ, G. (2016): *Turizmológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MISKOLCZI, M. – BAUER, B. – DÉRI, A. – KOVÁCS, T. (2021): Mobilitási szokások változásai a Covid19-világjárvány idején. *Turizmus Bulletin*, XXI(3), pp. 24–33, DOI: 10.14267/TURBULL.2021v21n3.3
- NYANAPONIKA, T. (1994): *A buddhista meditáció szív-e - A Satipaṭṭhāna Sutta szövege és kommentárjai – A Buddha éberség-útján alapuló szellemi gyakorlatok kézikönyve*. Orient Press, Budapest.
- PÁSZTOR, J. – BAK, G. (2020): *Z generáció online: Közösségi média használat, FoMO és a társas kapcsolatok közötti összefüggések*. XXIII. Tavasz Szél Konferencia, Budapest, DOI: 10.6084/m9.figshare.12751049.v1
- POROSZ, T. (2018a): A buddhizmus társadalomszemléletének alapvonalai. In Porosz, T. (szerk.): *Szubjektív tudomány – objektív tudás. Tanulmányok a buddhizmusról*. Gondolat Kiadó, A Tan Kapuja Buddhista Főiskola, pp. 321-358.

- POROSZ, T. (2018b): A lélek, a tudat és a személy a buddhizmusban. In Porosz, T.: *Szubjektív tudomány – objektív tudás. Tanulmányok a buddhizmusról*. Gondolat Kiadó, A Tan Kapuja Buddhista Főiskola, Budapest, pp. 11-48.
- POROSZ, T. (2019): *A buddhista filozófia kialakulása és fejlődése a théraváda irányzatban*. A Tan Kapuja. Budapest.
- RÁTZ, T. (1999): *A turizmus társadalmi-kulturális hatásai*. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest.
- ROPOLYI, L. (2006): *Az internet természete*. Typotex Kiadó, Budapest.
- ROPOLYI, L. (2016): Technotudomány és filotudomány. In Paksi, D (szerk.): *Emergencia és Tudomány*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, pp. 163-204.
- TASNÁDI, J. (1997): A turizmus szerepe a természet és a kulturális örökség megőrzésében. *Turizmus Bulletin*, I(1), pp. 15-21.
- TENZIN, G. (a XIV. Dalai Láma) (1998): *Tibeti Buddhizmus – Kulcs a Középső Úthoz*. Palatinus-Noran, Szekszárd.
- TÓTH, T. – FARKAS, J. (2019): The Terminologies of two Religious Leaders Rhetoric About Communities in Pope Francis' and Dalai Lama's Tweets. *EUROPEAN JOURNAL OF SCIENCE AND THEOLOGY* 15(5), pp. 159-178.
- WHITEHEAD, A. N. (2001): *Folyamat és valóság. Kozmológiai értekezés*. Gifford előadások, az Edingburghi Egyetemen, 1927-28. Typotex Kiadó, Budapest. Fordította: Főrizs László és Karsai Gábor
- ZÁTORI, A. (2018): *Élménymenedzsment a turizmusban*. Akadémiai Kiadó, Budapest. <https://mersz.hu/zatori-elmanymenedzsment-a-turizmusban>, letöltés dátuma: 2022. január 25.

Egyéb források

- Babits, M. (1911): *Életfilozófia*.
<https://epa.oszk.hu/00000/00022/00076/02325.htm> (letöltve: 2021. január 14.)
- Turizmus online (2019): *Százmilliárdos adóelőnyben a légitözlekedés*.
http://turizmusonline.hu/kozlekedes/cikk/szazmilliardos_adoelonyben_a_legikozlekedes
(letöltve: 2021. január 14.)
- YouTube (2016): *Barabási Albert-László: Behálózva – a hálózatok csodálatos világa*.
<https://www.youtube.com/watch?v=-tFgkmnANdY> (letöltve: 2021. január 14.)
- YouTube (2013a): *Day 1 –M - Mind & Life XXV–I - Craving, Desire and Addiction*.
<https://www.youtube.com/watch?v=AQuXKRnYQJ0> (letöltve: 2021. január 14.)
- YouTube (2013b): *Day 1 –M - Mind & Life XXV–I - Craving, Desire and Addiction*.
<https://www.youtube.com/watch?v=WZgx-6GOBAs> (letöltve: 2021. január 14.)
- YouTube (2012a): *His Holiness the Dalai L'ma's Opening Address at Science Dialogue in Japmian*. <https://www.youtube.com/watch?v=0v2YOGrt6ck> (letöltve: 2021. január 14.)
- YouTube (2012b,,: *"Human Compass" on" College of William & M'ry's Virginia, USA*.
<https://www.youtube.com/watch?v=NF6uQ24V9GQ> (letöltve: 2021. január 14.)
- YouTube (2010): *Nature of the Mind*.
<https://www.youtube.com/watch?v=go7RQi55asY&t=15s> (letöltve: 2021. január 14.)